

Heldenmoed, huwelijkstrouw en vrouweneer. Bakhuizen van den Brink en de 'nijvere huisbestierster' Brecht Proosten († ca. 1592)*

ELS KLOEK

De historicus Bakhuizen van den Brink (1810-1865) begint zijn beroemde essay 'Vondel met roskam en rommelpot' (*De Gids*, 1837) met een schets van Amsterdam en zijn burgerij in de tijd van het eerste optreden van Vondel. Ook de fiere grootmoeders van weleer worden daarin door Bakhuizen ten tonele gevoerd. De stad was nog niet zo rijk en burgerlijk, er waren veel vreemdelingen 'wier ijzeren kruin niet gebogen had voor de vervolging,' maar de eigenlijke kern van de burgerij bestond uit de zogenaamde 'oude geuzen' en hun nakomelingen, lieden die als ballingen hadden rondgezworven en de onafhankelijkheidsoorlog hadden gevoerd.¹ Zij kenmerkten zich door uitwendige eenvoud en burgerlijkheid. Stond de beschaving daarom op een lage trap? Neen, want ondanks deze eenvoud waren er de rederijderskamers, de wetenschappelijke vlucht, de zegeningen van de Hervorming en de verrijkende invloed van de koophandel. Dit alles, aldus nog steeds Bakhuizen van den Brink, werkte meer op het hoofd dan op de smaak. Het was een oppervlakkige beschaving, en deze sloeg weldra over in wansmaak, 'toen niet lang daarna alles Arkadisch zijn moest, en de edel achtbare Raden der stad zich met hunne eerbare echtgenooten als herder en herderinnen lieten afbeelden!'² En wie waren daarvoor verantwoordelijk? Het vrouwelijk geslacht, 'dat op de wetten van het schoone eenen zoo beslissenden invloed uitoefent!' Aan zijn vrouwelijke tijdgenoten stelt hij vervolgens twee vrouwen uit dat Amsterdam van de tijd van Vondel ten voorbeeld:

Ik vereer de romantische tint, die onze bevallige tijdgenooten versiert; maar eilieve! Wat waren onze grootmoeders, van Brecht Proosten af, tot op Lijsbeth Philips, de huisvrouw van Rem Bisschop, toe? — Schoone, kloeke gestalten, die in haar uiterlijk aankondigden, dat zij hare schouderen aan die harer echtgenooten sloten, om de huiszorg en de lasten van den kwaden tijd te schragen; ... nijvere huisbestiersters, die zuinigheid en zindelijkheid paarden...³

In mijn inventarisatie van karakterisering van de Hollandse huisvrouw in de negentiende-eeuwse historiografie heb ik al eens gewezen op deze mooie passage bij

* Met dank aan Wouter Kloek, Henk van Nierop, Maarten Prak en Marjan Schwegman voor hun commentaar.

1 R. C. Bakhuizen van den Brink, 'Vondel met roskam en rommelpot', *De Gids*, I (1837). Ik heb gebruik gemaakt van de heruitgave in R. C. Bakhuizen van den Brink, *Studiën en schetsen over vaderlandsche geschiedenis en letteren*, II, E. J. Potgieter, ed. ('s-Gravenhage, 1870) 8.

2 *Ibidem*, 10-11. In een voetnoot noemt Bakhuizen Sem Verdoes en zijn echtgenote Machteld Vinck, die zich als herder en herderin hadden laten vereeuwigen. In A. McNeill Kettering, *The Dutch Arcadia* (Montclair New Jersey, 1983) komen zij echter niet voor.

3 Bakhuizen van den Brink, 'Vondel', 11.

Bakhuizen. In een voetnoot moest ik bekennen dat ik niet wist wie Brecht Proosten dan wel geweest mocht zijn.⁴ Lijsbeth Philips, de vrouw van Rem Bisschop, is via de aan haar man gewijde lemmata in enkele biografische woordenboeken nog wel te vinden. Zij verwijzen naar Brandts *Historie der Reformatie* en Wagenaars *Geschiedenis van Amsterdam*, en daarin wordt het verhaal van Lijsbeth Philips uitgebreid verteld. Zij is een remonstrantse koopmansvrouw wier huis in 1617 door een contraremonstrantse menigte werd geplunderd en die ondanks die terreur de moed had om zowel het stadsbestuur als de kerkenraad openlijk te bekritisieren.⁵ De fiere grootmoeder Brecht Proosten is intussen wel helemaal in de vergetelheid geraakt. Wat voor bijzonders heeft zij gedaan dat Bakhuizen van den Brink haar naam noemt in zijn schets van Amsterdam ten tijde van Vondels eerste optreden? Een andere vraag die deze passage oproept betreft de historische kennis van rond 1837. Met het noemen van deze vrouwennamen, zonder enige verdere toelichting, suggereert Bakhuizen van den Brink dat zijn lezers de *ins and outs* van deze twee 'grootmoeders' wel kenden. Was dat ook zo? Zijn wij inmiddels de verhalen over deze twee kennelijk historische vrouwenfiguren vergeten die voor de lezers van *De Gids* anno 1837 nog gesneden koek waren of overschatte Bakhuizen van den Brink de historische kennis van zijn publiek? En wat bewoog de jonge Bakhuizen om juist deze twee vrouwen naar voren te schuiven als de 'schoone, kloeke gestalten' uit Vondels tijd?

Een verdachte zwangerschap

Brecht Proosten heeft geen eigen lemma in de biografische woordenboeken, en omdat Bakhuizen van den Brink de naam van haar man niet noemt, leek dit spoor aanvankelijk dood te lopen.⁶ De verwachting dat zij te vinden zou zijn in de *Historie der Reformatie* van Brandt omdat ook het verhaal van Lijsbeth Philips daar zo breed uit de doeken was gedaan, bleek ongegrond. In de doop-, trouw- en begraafboeken van Amsterdam rond 1600 was een Brecht Proosten evenmin te vinden, noch in Wagenaar of een andere geschiedenis van Amsterdam. Zelfs in *De vroedschap* van Elias komt haar naam niet voor. Toch bood het register van Elias het aanknopingspunt dat leidde naar haar spoor. Onder de naam Proost stond namelijk een verwijzing naar een zekere Margriet Engbrechtsdr. Ramp, genaamd Proost, en daarom besloot ik om ook op de naam Ramp te zoeken. Daar vond ik een Brecht Engbrechtsdr., getrouwd met Pieter Janszoon Kies. Deze Kies, aldus Elias, was eerst houtkoper te Amsterdam en daarna — in 1568

4 E. Kloek, 'Het beeld van de Hollandse huisvrouw in de nationale geschiedschrijving van de negentiende eeuw', *Theoretische Geschiedenis*, XXIII (1996) 439-459, aldaar 444 en 458, noot 19.

5 Een artikel over Lijsbeth Philips zal binnenkort verschijnen in de *Utrechtse historische cahiers*.

6 De naam Proosten of Proost in combinatie met Brecht komt niet voor in het register van het *Biografisch Archief Benelux* (BAB) van K. Saur Verlag. Toen de kopij van dit artikel al gereed was, ontdekte ik dat Brecht Proosten onder de 'B' van Brecht wordt vermeld in het *Vaderlandsch woordenboek*, V, van Jacobus Kok (1787), in het *Biographisch woordenboek der Nederlanden*, IV, van Jacques Chalmot (1799) en in het *Handwoordenboek der vaderlandsche geschiedenis*, I, van H. Verwoert (1851). Over biografische naslagwerken als bron voor vrouwengeschiedenis hoop ik binnenkort meer te publiceren in het kader van het Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland (DVN).

— brouwer te Haarlem. Hij werd onder Alva om den gelove verbannen. Te Haarlem trouwde hij met Brecht Engbrechtsdr. Ramp, dochter van de Haarlemse burgemeester Engbrecht Willemsz. en Wilhelmina van Sonneveld. Meer viel over haar niet te achterhalen bij Elias.⁷ Met deze naam van een echtgenoot kon ik terug naar de biografische woordenboeken. En inderdaad, zowel bij Van der Aa als bij Kobus de Rivecourt bleek een lemma te zijn gewijd aan deze Kies. Pieter Janszoon Kies, zo verhalen beide woordenboeken, had een heldenrol gespeeld bij de beeldenstorm in Amsterdam door de boeken van het minderbroedersklooster te redden uit de handen van de beeldenstormers. Het gerecht van Amsterdam zag hem echter als een van de leiders van deze beeldenstorm en liet hem daarom gevangennemen. Hij wist uit de gevangenis te ontsnappen en werd een van de vele ballingen. In 1572 was hij aanwezig bij de overgang van Enkhuizen, en in juli werd hij door Willem van Oranje naar Haarlem gestuurd om die stad aan de kant van de prins te krijgen. Toen dat gelukt was, werd hij burgemeester van de stad Haarlem en maakte in die hoedanigheid het beleg van de stad mee. Na de overgave in 1573 werd hij door de Spanjaarden gevangen genomen. Later werd hij bij een gevangenenruil in vrijheid gesteld, en na het vertrek van de Spanjaarden uit Haarlem (1577) werd hij weer burgemeester van die stad. In beide biografische woordenboeken wordt tot slot vermeld dat Pieter Kies was getrouwd met Brecht Engberts Proosten of Ramp, 'wier heldenmoed, beleid en huwelijksliefde wij op haar artikel vermelden zullen' (Van der Aa) of 'wier bijzonder beleid en heldenmoed wij op 't artikel Proosten (Brecht) hopen te gedenken (Kobus en De Rivecourt), maar geen van beide naslagwerken doen hun belofte gestand. Gelukkig wordt bij de passage in Kobus en De Rivecourt over de heldenmoed van Kies' vrouw wel expliciet verwezen naar Hooft, en zo was het verhaal van Brecht Proosten toch nog vrij gemakkelijk te vinden.⁸ Het is algemeen bekend dat Bakhuizen van den Brink een groot bewonderaar en kenner was van Hooft, dus het hoeft ons achteraf niet te verbazen dat een van zijn exemplarische huisvrouwen aan diens werk is ontleend.

In de uitgave van P. C. Hoofts *Neederlandsche Histoorien* van 1642 is Brecht Proosten als een van de weinige vrouwennamen geheel zelfstandig opgenomen in het register.⁹ Terecht, zou ik bijna willen zeggen, want het is een mooi verhaal. Haar heldenmoed wordt door Hooft ter sprake gebracht als hij het heeft over de overwinning van de Noord-Hollanders op de Zuiderzee in 1573. Bossu was daarbij gevangen genomen en had verzocht iemand naar Alva te mogen sturen om een gevangenenruil te regelen. De Haarlemmers die sedert de overgave van de stad gevangen zaten, onder wie burgemeester Kies, zo vertelt Hooft, wisten dit eerder dan hun bewakers dankzij een briefje dat in een kopje boter naar binnen was gesmokkeld. Nadat Kies dit gelezen had en de

7 J. E. Elias, *De vroedschap van Amsterdam, 1578-1795*, 1 (Haarlem, 1903) 253.

8 Het deel K van het *Biographisch woordenboek* van Van der Aa c. s. verscheen in 1862, dat van de P in 1872; het deel van het *Biographisch handwoordenboek* van Kobus en De Rivecourt waarin zowel de K als de P werd behandeld, verscheen in 1854.

9 P. C. Hooft, *Neederlandsche Histoorien...* (Amsterdam, 1642). De andere vrouwennamen zijn: 'Graavin van Zwartsenburgh, 's prinses zuster,' 'Keenaw Simon Hasselaers, een heldin,' 'Princesse van Espinoys dapperheid' (ook onder Philippa) en 'Princesse van Chimay.'

inhoud aan zijn medegevangenen had voorgelezen, hieven zij meteen de psalm 'Godt zij geprezen in de hoge hemel' aan, iets dat hun bewakers niet begrepen. Hooft vervolgt: een strenge geest stak er in deze Kies, die terecht 'gepartuurt' was met een vrouw van 'gelyke hartvoghtigheid.' Zij verdient het daarom dat haar naam 'uit het graf der vergeetelheit' wordt gehouden. Haar naam was Brecht Proosten, en haar heldenmoed blijkt uit haar bereidheid om haar eer en goede naam op het spel te zetten, enkel en alleen uit liefde voor haar man.

Wat was er aan de hand? Voordat de stad de zijde van de Prins had gekozen, aldus Hooft, had Brecht Proosten haar man — die groot was van stuk, zo voegt hij eraan toe — in haar eigen huis verborgen gehouden, iets dat extra gevaarlijk was omdat haar buurman de schout zelf was. Zij had haar man zelfs in het geheim een kind 'geteelt'. Zo had zij zich verdacht gemaakt bij haar buurman, want hij zag haar zwangerschap als een bewijs dat zij haar man verborgen hield in haar eigen huis. Zij antwoordde hem koelbloedig door te zeggen 'dat de wegh voorby de deur lagh.' Nadat ze het kind had gebaard, zo vervolgt Hooft, ging zij zelfs in de deur staan, 'nabootsende in eere, 'tgeen uit vreeze voor schande, somtyds de geene doen, die haar' eer quaalyk te raade gehouden hebben.' Met andere woorden: zoals sommige vrouwen uit vrees voor schande zich na de bevalling aan iedereen laten zien om de gerezen verdenkingen van een verborgen gehouden zwangerschap weg te nemen, zo deed zij dat 'in eere.' Haar 'aankleevende trouwe' jegens haar echtgenoot was dus bijzonder groot.

In 1573 gaf zij opnieuw blijk van haar moed, aldus nog steeds Hooft. Toen haar man in een open schuit naar Amsterdam werd gevoerd om namens de gevangenen te onderhandelen over de voorwaarden van de gevangenenruil, wilde zij erbij zijn. Tijdens de boottocht werd zij toevallig in haar arm getroffen door een ereschot van een soldaat. Zij wist hoe opvliegend haar man was, en had daarom haar verwonding zo lang mogelijk verborgen gehouden, totdat zij op veilige afstand van de dader waren gekomen. Dat was maar goed ook, want anders had haar man zich zeker aan deze soldaat vergrepen, en daarmee was hij een wisse dood tegemoet gegaan.¹⁰

10 De letterlijke passage van Hooft, *Ibidem*, 328 luidt: [... een strenge geest stak er in Kies,] 'te recht gepartuurt met een' vrouw van gelyke hartvoghtigheid, die verdient heeft haaren naam uit het graf der vergeetelheit te houden. Zij hiet dan Brecht Proosten, en had, voor den afval der Stadt, haaren man, die grootelich in 't oogh, en naagetragt was, niet alleen binnen 's huis verhoolen gehouden, maar hem ook heimelyck een kindt geteelt. 't Welk, mits de schout naast narent woonde, met des te meer gevaars vermengt was. Ook gebeurd' het, terwyl zy droegh; dat de schout Kies quam zoeken, haar ooverstrydende, tot blyk zyner jeeghenwoordigheid, dat zy zwanger gink. Waer op zy, zonder zich anders 'tontzetten, om 't hinken zyner bewysreede aan te wyzen, koelmoedelyk antwoorde, dat de wegh voorby de deur lagh. Jaa gink zy in de zelve staan, des anderen daaghs naa 't baaren; nabootsende in eere, 'tgeen uit vreeze voor schande, somtyds de geene doen, die haar' eer quaalyk te raade gehouden hebben. Naa zoodaane proeven van aankleevende trouwe, wilde zy ook den reisveirdighen, naar Amsterdam, verzelschappen. In 't afvaaren met een' open schuite, werden, by zeeke Hooghduitschen, eenighe quansuis eerscheuten gedaan; een der welke ('t zy overhoeds oft willends) met een loodt haaren arm trof, dat het in de schenkel steeken bleef. Zy, kennende haaren man voor fors, als hy was, en oploopende, verbeet zich, zonder hagh oft wagh te zeggen, uit zorghe dat hy opstuive, en zich aan den schieter vergrypende, in zyn' gewisse doodt zouw streeven. Ende werd niemant der wonde gewaar, voor dat haar 'r bloedt by de kleederen quam needer vlieten. Wel ontstak toen zyn' gramschap, willende met geweldt aan landt. Maar midlertydt was men voortgevaaren, de quetser verre, en de heevigheid liet zich allenskens neederzetten.'

Hiermee is het hele verhaal over de heldenmoed van Brecht Proosten verteld. Interessant is met name het eerste deel ervan, dat van de heimelijke zwangerschap en de eer en schande die daarmee in het geding waren. Binnen het (vrouwen)historisch onderzoek is er sprake van een toenemende belangstelling voor de kwestie van eer.¹¹ Zo is erop gewezen dat de gangbare theorievorming rond eer, ontwikkeld door antropologen op basis van met name onderzoek in mediterrane gebieden, en het daarbij vaak gebezigde onderscheid tussen een 'schaamte-cultuur' en een 'schuld-cultuur,' niet voldoen als we kijken naar kwesties van vrouweneer in vroegmodern Nederland.¹² In een schaamtecultuur maken de goede naam en de daarmee samenhangende 'eer' de waarde van een persoon uit, in een schuldcultuur is men alleen aan het eigen geweten verantwoording verschuldigd voor zijn gedrag. Ten onrechte is eer opgevat als een bij mannen behorend begrip, waarbij vrouwen alleen een rol kunnen spelen doordat zij met hun ondeugdzaam gedrag een bedreiging vormen voor de eer en goede naam van mannen. Eer is dan zo goed als synoniem aan mannelijkheid: een man die in zijn eer wordt aangetast, verliest zijn mannelijkheid. Daarmee lijkt het concept van de schaamtecultuur, dat wordt gekoppeld aan de vroegmoderne tijd, ook alleen maar van toepassing op mannen. Zowel Van de Pol als Egmond laten echter zien dat er in het vroegmoderne Nederland wel degelijk sprake was van een autonoom eerbegrip voor vrouwen. De openbaarheid bleek voor vrouwen even belangrijk als voor mannen: het ging niet zozeer om de schande zelf, als wel om het publiek zijn ervan.¹³ Dat geldt ook voor Brecht Proosten; niet de respectabiliteit van haar man, maar die van haarzelf stond op het spel. Toch trok zij zich niets aan van die openbaarheid: ze spotte met de verdachtmakingen van haar buurman, alsof ze zich niet schaamde. Juist daarin lag haar heldenmoed.

Zou zij daarmee gezien kunnen worden als een vroege representant van de schuld-cultuur? De historica Florike Egmond heeft onlangs gewaarschuwd tegen de schematische voorstelling van zaken die het begrippenpaar schaamte- en schuldcultuur impliceert, mijns inziens terecht. Bovendien is het verhaal van Hooft over de vrouweneer van Brecht Proosten te summier voor een uitgebreide interpretatie en zijn de omstandigheden te extreem om er meer conclusies aan te verbinden. Toch zijn de woorden die

11 F. Koorn, 'Illegitimiteit en eergevoel. Ongehuwde moeders in Twente in de achttiende eeuw', *Jaarboek voor vrouwengeschiedenis*, VIII (1987) 74-98; M.-Th. Leuker, H. Roodenburg, "Die van hare wyven laten afweyen'. Overspel, eer en schande in de zeventiende eeuw', in: G. Hekma, H. Roodenburg, ed., *Soete minne en helsche boosheit. Seksuele voorstellingen in Nederland 1300-1850* (Nijmegen, 1988) 61-84; A. Keunen, H. Roodenburg, *Schimpen en schelden, ca. 1600-ca. 1850*. Themanummer van *Volkskundig Bulletin*, XVIII (1992) 3; F. Egmond, 'Erezaken: rond een echtelijk conflict in het zestiende-eeuwse Haarlem', *Tijdschrift voor geschiedenis*, CVII (1994) 3-22; L. van de Pol, *Het Amsterdams hoerdom. Prostitutie in de zeventiende eeuw* (Amsterdam, 1996) 67-98; Y. Bleyerveld, *Hoe bedriechlijk dat die vrouwen zijn. Vrouwenlisten in de beeldende kunst in de Nederlanden circa 1350-1650* (Leiden, 2000) 252-254. Voor een overzicht, zie H. Roodenburg, 'Eer en oneer ten tijde van de Republiek: een tussenbalans', *Volkskundig Bulletin*, XXII (1996) 129-148 en H. de Waardt, 'De geschiedenis van de eer en de historische antropologie. Een voorbeeld van een interdisciplinaire aanpak', *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, XXIII (1997) 334-354.

12 Egmond, 'Erezaken', 7-9.

13 Van de Pol, *Amsterdams hoerdom*, 75. Egmond, 'Erezaken', 20.

hij Brecht Proosten in de mond legt als zij zich teweer stelt tegen de aantijgingen van de schout in het licht van de theorievorming rond vrouweneer en de scheiding tussen privésfeer en het publieke domein op zijn minst opmerkelijk. Met haar woorden 'dat de wegh voorby de deur lagh' lijkt zij de scheiding tussen het openbare domein van de straat en het besloten domein van haar huis te willen onderstrepen.¹⁴ Deze woorden blijken echter iets meer te betekenen dan een eenvoudig 'hoepel op.' De uitdrukking is tegenwoordig niet meer in gebruik, maar volgens het WNT gaat het om de suggestie dat ook vele anderen het gedaan kunnen hebben, gebruikt in verband met bedrogen juffers, maar ook in verband met verdachte huizen van vrouwen van lichte zeden. Het spreekwoordenboek van Ter Laan (oorspronkelijk 1950) is nog duidelijker: 'de weg loopt langs de deur = niemand kan zeggen, wie 't gedaan heeft, 't Spreekwoord wordt vaak gebezigd, als men niet weet wie de vader van 't kind is.'¹⁵ Door haar deze woorden in de mond te leggen heeft Hooft extra zwaar aangezet dat zelfs de meest fundamentele regels van eer en fatsoen niet meer gelden als rechten worden geschonden en onschuldige lieden wreed worden vervolgd. De trouwe echtgenote Brecht Proosten achtte haar eer en goede naam van minder betekenis dan de bescherming van haar echtgenoot, en lapte daarom de formele regels van vrouweneer aan haar laars. Zij legde haar eer pas echt in huwelijksrouw. Dit vond Hooft een staaltje van vrouwenmoed dat scherp contrasteerde met de wrede ketterjagerij van de buurman, bij wie toch geen eer meer te behalen viel.

Bakhuizen van den Brink zegt niet waarom, maar hij moet dit een interessante vrouwengeschiedenis gevonden hebben en Brecht Proosten daarom hebben genoemd in zijn schets van het Amsterdam in Vondels tijd. Zodoende heeft hij ons echter wel op het verkeerde been gezet: het verhaal heeft zich waarschijnlijk niet in Amsterdam, maar in Haarlem afgespeeld, en het speelde zeker niet in de tijd van Vondels eerste optreden, maar bijna een halve eeuw daarvoor.

Het Haarlemse milieu van Brecht Proosten

Brecht Proosten leefde in de chaotische tijd van beeldenstorm, belegeringen en burgeroorlog, en mede daarom zijn de bronnen uit die tijd erg onvolledig. Zo is het bijvoorbeeld ondenkbaar dat we in de doop-, trouw- en begraafboeken de geboorte kunnen traceren van het bewuste kind dat Brecht Proosten in de tijd van haar mans verbanning heeft gebaard. De godsdienstige verhoudingen waren op dat moment bijzonder complex en de zwangerschap was bovendien verdacht — het hoeft ons dan ook niet te verbazen dat die doop niet is geregistreerd. De registratie van huwelijken en begrafenis van die tijd is evenmin overgeleverd: in Haarlem beginnen de doop- en trouwboeken in 1578 en de begraafboeken in 1598. Een complicerende factor is dat we er niet helemaal zeker van zijn of het verhaal zich inderdaad in Haarlem heeft afgespeeld. Echtgenoot Pieter Janszoon Kies had immers een rol gespeeld bij de Amsterdamse

14 De Waardt, 'De geschiedenis van eer', 350, wijst expliciet op het belang van de huisdrempel, de grens tussen woning en straat, in verband met erkwesities.

15 Zie WNT onder 'voorbij', II, 3a. Zie ook onder het lemma 'weg'. Voorts: K. ter Laan, *Nederlandse spreekwoorden, spreuken en zegswijzen* (Utrecht, 1988²⁴) 364.

beeldenstorm, en daar heeft hij ook gevangengezeten. Had Bakhuizen van den Brink misschien toch gelijk dat hij Brecht Proosten plaatst in Amsterdam? Daarbij komt dat de genealogie die de zeventiende-eeuwse afstammelingen van de familie Kies hebben gemaakt, onder genealogen als nogal onbetrouwbaar geldt — de familie Kies van der Wissen was er niet afkerig van hun familierelaties wat te 'vergulden'.¹⁶ Ook over de connectie tussen Ramp en Proost — met de vreemde, ingesleten familienaam 'Ramp gezegd Proost' — bestaat onzekerheid. Gelukkig zijn er moderne genealogen die zich in dergelijke problemen vastbijten. In 1961 vroeg de Haarlemse notaris O. A. van der Meer zich af wie toch eigenlijk die Brechte en Margriet Engelbrechtsdr. zijn die door Elias in zijn vroedschap worden genoemd, en stimuleerde daarmee de Haarlemse genealoog Thierry de Bye Dolleman om het eens goed uit te zoeken: nog datzelfde jaar publiceerde deze zijn artikel 'Het Haarlemse geslacht Proost.'

Brecht Engbertsdr. was de dochter van Engbrecht Hendricksz. alias 'Proost' (t 1547), een telg uit een Haarlems geslacht van brouwers en schepenen.¹⁷ De toevoeging 'alias' wijst erop dat Proost een bijnaam was — een mooie bijnaam voor iemand uit een brouwersgeslacht, ook al heeft dat 'proost' waarschijnlijk niets met ons 'proosten' te maken.¹⁸ De moeder van Brecht was Maritgen Hendricxdr. Van de vader wordt in de stukken nooit vermeld dat hij als brouwer actief is geweest, maar de moeder komt in de jaren 1548-1554 wel in die hoedanigheid voor, als brouwster aan het Spaarne; in 1554 verkocht deze 'Proosten weduwe' de brouwerij.¹⁹ Uit dit huwelijk werden in ieder geval vier kinderen geboren: Geertruid, Margriet, Brecht en Hendrick. Geboortejaren van deze kinderen hebben wij niet, maar vermoedelijk zijn zij ergens tussen 1520 en 1547 geboren.²⁰ Niet alleen Brecht, maar ook haar zus Geertruid kwam op hardhandige wijze in aanraking met de schout van Haarlem. Schrevelius, de auteur van *Harlemias* (1648) vertelt dit verhaal in geuren en kleuren als hij het heeft over de beruchte Haarlemse ketterjager, schout Jacob Foppens, dezelfde als Brechts buurman.²¹

Het verhaal speelt rond 1570. Geertruid was in 1559 als weduwe van Pontiaan Jacobsz. Loo hertrouwd met de weduwnaar Michiel de Wael, een Haarlemse brouwer en later een actieve aanhanger van het nieuwe geloof. Op 24 juli 1568 werd Michiel

16 Mondelinge mededeling van Bas Dudok van Heel. Zie ook: M. Thierry de Bye Dolleman, 'Het Haarlemse geslacht Proost', *De Nederlandsche Leeuw*, LXXVIII (1961) 400-412, alhier 401.

17 Aan de juistheid van de informatie van Elias, *Amsterdam*, 1,253, dat zij de dochter is van de Haarlemse burgemeester Engbrecht Willemsz. Ramp, is lange tijd getwijfeld (op pagina 79 noemt Elias ook haar zus Margriet een dochter van Ramp). Dolleman heeft in 1961 ontdekt dat vader Engbrecht Hendriksz. alias Proost inderdaad ook de naam Ramp gevoerd moet hebben, ook al kan hij dit genealogisch niet verklaren. Zie Dolleman, 'Proost', 412.

18 Brecht is pas door latere historici 'Proosten' genoemd. Zelf noemde zij zich alleen Engbrechtsdochter of de vrouw van Pieter Jansz. Kies. Hendrik, de broer van Brecht, noemde zich wel 'Proosten', want mannen begonnen in die tijd wel een achternaam te voeren als er een voorhanden was, zelfs als dat de bijnaam was van hun vader. Het alias 'Proost' is waarschijnlijk afgeleid van de benaming van het geestelijke ambt van provoost.

19 Dolleman, 'Proost', 409.

20 Volgens E. W. Moes, *Iconographia Batava* (1897-1905) nr. 6170, is Margriet geboren in 1531.

21 Schrevelius, *Harlemias* (Haarlem, 1648) 292-298; zie ook: W. P. J. Overmeer, *De Hervorming te Haarlem* (Haarlem, 1904) 43-45; J. Spaans, *Haarlem na de Reformatie. Stedelijke cultuur en kerkelijk leven, 1577-1620* ('s-Gravenhage, 1989) 38-39.

uit de stad verbannen vanwege zijn betrokkenheid bij de bouw van de zogenaamde 'geuzenkerk' in 1566.²² Toch liep hij in mei 1570 gewoon op de Visbrug over het Spaarne, en toen hij schout Foppens zag aankomen, trok hij zelfs zijn pistool. Jacob Foppens wist hem echter te overmeesteren. Er ontstond een oploop en de schout vreesde dat de menigte zijn gevangene zou proberen te bevrijden. Daarom bracht hij hem in veiligheid op de zolder van een zekere Hendrik Appel. Geertruid had inmiddels vernomen dat haar man was gepakt en in levensgevaar verkeerde, en raakte zo ontsteld dat zij 'd'eerbare schaamte van een vrouw' vergat en een leer (ladder) ging halen bij haar broer en daarmee probeerde bij haar man te komen. Over eer en schande van een vrouw gesproken! Een vrouw met haar rokken hoorde niet op een ladder, zoveel is wel duidelijk. Het was overigens tevergeefs, want de schoutsknechten trokken en duwden aan de ladder en haalden hem ten slotte naar boven. Hierop viel Geertruid ter aarde, aldus Schrevelius, alsof zij de geest wilde geven. Ze knapte pas weer op toen zij hoorde dat haar man inmiddels kans had gezien om te ontsnappen. Omdat zijn arrestant hem was ontglipt, liet de wraakzuchtige schout zijn oog vallen op diens huisvrouw. Hij ontbood Geertruid op het stadhuis en dwong haar te vertellen hoeveel zaad en koren zij op zolder had liggen; dat zou hij confisqueren als genoegdoening voor het feit dat haar man hem met een pistool had bedreigd. Vervolgens liet hij haar als een misdadigster opsluiten. Niet lang erna gebood hij zijn rakkers om bezit te nemen van de hele boedel, alle kasten te openen en het kantoor tegen de vloer aan stukken te smijten. De familie van Geertruid, in casu haar aangetrouwde neef Adriaen Claesz.,²³ oud-trésorier van de stad, diende een klacht in tegen de schout omdat hij niet het recht had om een 'burghers kindt' zo te behandelen. Jacob Foppens was volgens Schrevelius echter uit op de rijkdom van de brouwer, en raakte daarom helemaal buiten zinnen:

want de schout als een rasendt mensch, seyde dat hy 't cantoir op [open] smeeft op sijn perijckel. Alsoo zijn de laetjens over de vloer ghestroyt, daer hy hijghde, onbehoorlijk nae de buyt, die hy hem selven inghebeeldt hadde, dat daer veel geldts in 't cantoir moste wesen, om dat hy een coopman en een mout-maker was.

Nog was het niet genoeg, zo vervolgt Schrevelius. Jacob Foppens dreigde Geertruid zelfs in een gat te smijten waar men zon noch maan ziet, 'daermen schelmen en dieven gewoon is te setten, niet d'eerlijcke luyden, veel min vrouwen van fatsoen.' Ook in dit verhaal gaat het dus om eer en schande: de schout met zijn hebzucht en wreedheid overtrad alle regels van fatsoen, en schoffeerde daarmee de familie en vrienden van zijn slachtoffer, allemaal 'eerlijcke' lieden.

22 *Sententiën en indagingen van den hertog van Alba, uitgesproken en geslagen in zynen bloedtraedt [...] 1567 tot 1572*, J. Marcus, ed. (Amsterdam, 1735) 319. Hij werd in juli 1568 voor een jaar verbannen. De vraag is waarom Jacob Foppens hem in de zomer van 1570 toch nog kon arresteren. Waarschijnlijk was hij nogmaals en voor langere tijd verbannen, zoals zijn zwager Pieter Jansz. Kies. In de zomer van 1572 keerden zij gezamenlijk terug in Haarlem, als 'commissarissen' van Oranje.

23 Dit is dezelfde als de man die Gertruid van Berckenrode vertegenwoordigt in de eenzaak die Florike Egmond beschrijft. Zij heeft dus gelijk als ze twijfelt aan het door Dolleman gegeven sterfjaar 1568. Zie Egmond, 'Erezaken', 12, noot 33.

Geertruid werd zo zonder duidelijke aanklacht in voorarrest gehouden. De vrienden en magen van Geertruid protesteerden door erop te wijzen dat zij een zwakke vrouw was 'ende behept was met swackheyt van herssenen.' Zij eisten dat de schout haar óf zou laten gaan óf haar voor het gerecht zou brengen ('of los soude maken of haer te rechte stellen'). Jacob Foppens wist de zaak echter steeds opnieuw uit te stellen, en in afwachting van wat komen ging sloot hij Geertruid op in een kerker in de St. Janspoort, 'gheen regart nemende dat sy swack en sieck was ende ongevalligh.' Ze hoorde er het pijnigen en het geschreeuw van de andere gevangenen, en zo werd deze vrouw van stand die alleen uit liefde voor haar man had gehandeld, aldus Schrevelius, op de proef gesteld. Letterlijk zegt hij:

... liep het groot perikel, dat sy mocht geraken in meerder swarigheydt, als die gewent zijnde alle gemack ende dienst van maegden binnens huys, niet conde verdragen so schandelicke ende ongherijmde ghevanckenis, als die haer niet bewust was van eenige boose daaden, dan alleen dat sy met billicke droefheyt ende uyt godsalige affectie en ghenegentheyt van de echte staet haer man in sulcken ghevaer te hulpe gekomen was.

Jacob Foppens intussen vond dat hij door het stadsbestuur werd tegengewerkt in de uitoefening van zijn functie en protesteerde eerst bij het Hof van Holland, later zelfs bij Alva.²⁴ Hij beschuldigde haar nu van ketterij, en hield staande dat zij volgens de plakaten de doodstraf verdiende. Toch moest hij uiteindelijk bakzeil halen. Na maandenlange opsluiting kreeg Geertruid het proces waar ze recht op had. De schout eiste nog wel de doodstraf op grond van ketterij, maar het gerecht besloot haar op borgtocht vrij te laten. Dat was op 26 oktober 1570; de vrouw had dus zo'n vier maanden vastgezeten.²⁵ Geertruid is waarschijnlijk niet lang hierna overleden, want het staat vast dat Michiel de Wael nog een derde keer getrouwd is geweest en dat moet voor de aanvang van het beleg zijn geweest. Na het beleg stond hij als vermiste op Alva's lijst van Haarlemmers die werden uitgesloten van het algemeen pardon, en daarmee verdwijnt hij voorgoed uit zicht.²⁶

De familieleden die Geertruid hadden bijgestaan, waren twee neven van vaders kant (Adriaen Claesz. en Claes Jansz. Guldenhoofd). Waarom haar broer niets voor haar deed, is niet helemaal duidelijk. Hij was kennelijk wel in de stad, want Schrevelius vertelt dat ze bij hem de ladder haalde. Wellicht was hij ook de zaak der gereformeerden toegedaan en daarom suspect. De echtgenoten van haar zusters konden niet helpen

24 Er zijn twee akten van appellatie die hij door notaris Muntingh liet opstellen. De eerste (3-6-1570) was gericht aan het Hof van Holland, de tweede (29-7-1570) aan de Raad van Beroerten. Archiefdienst voor Kennemerland (AvK), Oud Notarieel Archief Haarlem (1570-1840) inv. nr. 1 (Muntingh) 16 vo en 26. Hij liet dergelijke akten wel vaker opstellen als hem iets niet zinde.

25 Uiteindelijk spande de Haarlemse magistraat zelfs een proces aan tegen Jacob Foppens omdat hij te eigenmachtig handelde, en op 31 maart 1571 werd hij uit zijn functie ontheven. Spaans, *Haarlem*, 39 en 244, noot 85. Over de kwestie van de bevoegdheden van het schoutambt, zie F. Egmond, 'Recht en krom. Corruptie, ongelijkheid en rechtsbescherming in de vroegmoderne Nederlanden', *BMGN*, CXVI (2001) 1-33.

26 Willem Janszoon Verwer, *Memoriaelbouck. Dagboek van gebeurtenissen te Haarlem van 1572 -1581*, J. J. Temminck, ed. (Haarlem, 1973) 122.

omdat ze niet in de stad waren. De man van Brecht was immers zelf verbannen, en Brechts zuster Margriet Engbrechtsdr. († 1590) was rond 1552 getrouwd met de Leidenaar Willem Jan Reyerszoon van Heemskerck en woonde in Leiden.²⁷ Dankzij dit huwelijk van Margriet met een niet-Haarlemmer weten we overigens iets over de hoogte van de bruidsschat die de dochters van dit gezin meekregen: Willem Jan moest aan de stad Haarlem belasting betalen over de kapitale som van tweeduizend pond die hij uit de stad mee naar Leiden had genomen.

De vrouw van Kies

Over Brecht Proosten zelf zijn we slecht geïnformeerd. We weten bijvoorbeeld niet wanneer zij is geboren, noch wanneer zij trouwde, noch wanneer zij stierf. Toch is wel het een en ander te reconstrueren. Zo is bekend dat Pieter Jansz. Kies, haar latere echtgenoot, nog een 'vrijer' heette in een lijst van voortvluchtigen die na september 1567 is opgesteld, en dat betekent dat zij pas daarna met hem kan zijn getrouwd.²⁸ De berichten over deze Pieter Jansz. Kies, de latere burgemeester van Haarlem, zijn verwarrend. Zoals gezegd was een Pieter Kies op 26 september 1566 in Amsterdam: hij heette daar een houtkoper die de boeken van het Amsterdamse minderbroederklooster tijdens de beeldenstorm in veiligheid bracht. Op 27 mei 1567 werd hij gearresteerd en op 30 mei over dat optreden ondervraagd door het gerecht van Amsterdam. Kies protesteerde en wees op zijn Amsterdamse burgerrechten. Hij was dus een poorter van Amsterdam.²⁹ Op 14 september 1567 wist hij uit de gevangenis te ontkomen door de cipier om te kopen, en daarom werd hij een week later bij verstek veroordeeld tot verbanning uit Amsterdam.³⁰ In november 1569 werd deze verbanning, samen met die van zijn broer Jan Jansz. Kies, door de Raad van Beroerten omgezet in een verbanning uit 's konings landen. Zijn naam werd intussen echter ook genoemd in verband met de troebelen in Haarlem. Op 12 oktober 1566 werd ene Pieter Jansz. Kies ontboden

27 Voor meer gegevens, zie O. A. van der Meer, 'Rondom het gezin van Jan Reyer Dircxz', *De Nederlandsche Leeuw*, LXXVIII (1961) 286-321.

28 Zie de lijst met 'Namen der fugitiven' die bewaard wordt in het Gemeentearchief Amsterdam, toegangsnummer 5028: Archief van Burgemeestersstukken betreffende verschillende onderwerpen, Justitieboek 496 (1566-1578). Ook broer Jan Jansz. Kies heet hier een vrijer.

29 Gemeentearchief Amsterdam, toegangsnummer 5060-5071, RA, nr. 272; Confessieboek 1564-1567, fol. 200. Pieter Kies herhaalt dit op 6 juni, *idem*, fol. 201. Kies eist tijdens dit tweede verhoor een procureur, maar de schout weigert op dit verzoek in te gaan omdat het een 'criminele saeck' betreft. De verdachte persisteert, waarop de schout besluit tot tortuur over te gaan. Hierna komt de zaak Pieter Kies niet meer voor in de confessieboeken. De 'scheppenboeken' beginnen pas in 1570.

30 *Sententien*, 276 (20 september 1567). Het verhaal van de schandalige verdenking van Kies — hij had de boeken immers willen redden — zijn arrestatie en zijn vlucht uit Amsterdam wordt in talloze bronnen en geschriften gememoreerd. De eerste vermeldingen zijn van Van Biesten, orateur van het minderbroedersklooster, en van de koopman en protestantenleider Reael. Zie de uitgaven van 'Anteykeningen gedaen van Broer Hendrik van Biesten... dat geschiet is binnen en omtrent Amsterdam, sedert den jaere 1535 tot den jaere 1567...', *Dietsche Warande*, VII (1866) 519-550 en VIII (1869) 417-429, aldaar 422-423, en Joh. C. Breen, ed., 'Uittreksel uit de Amsterdamsche gedenkschriften van Laurens Jacobsz. Reael, 1542-1567', *Bijdragen en mededelingen van het Historisch Genootschap*, XVII (1896) 1-60, aldaar 37-38. Zie ook H. F. K. van Nierop, *Beeldenstorm en burgerlijk verzet in Amsterdam 1566-1567* (Nijmegen, 1978) 37-42 en 137.

voor de Haarlemse vroedschap vanwege zijn betrokkenheid bij de bouw van een gereformeerde noodkerk, en in april 1567 — dus vlak voor zijn arrestatie in Amsterdam — was hij nog aanwezig bij het opstellen van een notariële akte in Haarlem. In mei 1568 werd brouwer Pieter Jansz. Kies als een van de belangrijkste 'sectarissen' door dezelfde Raad van Beroerten verbannen uit Haarlem. Dit alles heeft onder historici verwarring gewekt. De Amsterdamse historicus Ter Gouw concludeert dat er twee personen met dezelfde naam moeten zijn geweest.³¹ Elias is het niet met hem eens, en ik vermoed dat Elias gelijk heeft.

De vader van Pieter Kies was Jan Pietersz. Kies († Amsterdam 1569), die in 1553 nog werd vermeld als schepen van de stad Haarlem. Deze Jan Pietersz. Kies is tweemaal getrouwd geweest: eerst met de Haarlemse Katrijn Franssen,³² later (vóór 1547) met Ette Pieterdr. van Neck († Amsterdam 1578), dochter van de Amsterdamse houtkoper Pieter Laurensz. van Neck. Kennelijk heeft deze Haarlemmer Jan Pietersz. Kies zich na zijn tweede huwelijk als houtkoper in Amsterdam gevestigd; hij woonde in de O. Z. Houttuinen, vlakbij het minderbroederklooster. Was Pieter Janszoon Kies, een van de zonen uit zijn Haarlemse huwelijk, misschien net bij zijn vader op bezoek toen daar het minderbroederklooster werd aangevallen door beeldenstormers? Had het gerecht van Amsterdam misschien gelijk met zijn verdenkingen dat Kies bij die beeldenstorm een leidinggevende rol had gespeeld? Vast staat dat een deel van de familie Kies bestond uit actieve aanhangers van het nieuwe geloof. Het was de oude Jan Pietersz. Kies die op 23 augustus 1566 's nachts in Haarlem het nieuws kwam brengen dat de beelden in de Oude Kerk van Amsterdam gebroken werden.³³ Van de zonen waren in ieder geval de Haarlemse zoon Pieter en de Amsterdamse zonen Cornelis en Jan in de jaren rond 1567 voortvluchtig. Over de betrokkenheid van de andere drie zonen bij de gereformeerde zaak is mij niets bekend.³⁴

Brecht en Pieter moeten dus vermoedelijk ergens tussen 20 september 1567 (toen hij nog 'vrijer' werd genoemd) en 21 mei 1568 (toen hij bij verstek werd verbannen uit Haarlem) zijn getrouwd. Het verhaal van de zwangerschap kan pas ná oktober 1569 hebben gespeeld, want schout Foppens werd op 17 oktober 1569 benoemd.³⁵ Zij woonden in die tijd al in hun huis aan het Spaarne 'butenomme' (= Koudenhorn), een huis dat reeds decennialang in het bezit was van de familie Kies.³⁶ In de inventaris

31 J. ter Gouw, *Geschiedenis van Amsterdam*, VI (Amsterdam, 1889) 263, noot 2.

32 Elias, *Amsterdam*, 1,252 noemt haar Van Wissen, maar dit moet mijns inziens Franssen zijn. Zie AvK, Fam. archief De Kies van Wissen, inv. nr. 2: Overeenkomst tussen de kinderen van Jan Pietersz. Kies en Catrijn Franssen betr. de nalatenschap van hun broer Cornelis, 7 april 1567.

33 Dit wordt vermeld in de Haarlemse vroedschapsresoluties van 12 oktober 1566. Zie de uitgave in *Corpus iconoclasticum. Documenten over den beeldenstorm van 1566 in de Boergondische monarchie (CI)*, J. Kleynjens, H. F. M. Huijbers, ed. (Tilburg, 1929) 137.

34 Dit zijn de Haarlemse zonen Adriaan en Frans Jansz. Kies (Elias noemt Frans niet), en de Amsterdamse zoon Simon Jansz. Kies, van wie altijd wordt gezegd dat hij zo sterk was dat hij wel twee tonnen bier kon opheffen. Wat betreft Adriaan: ik heb de stellige indruk dat hij katholiek is gebleven. Zijn dochter Magdalena trouwde met Barent Wiggerts Cousebant, een broer van Nicolaas, de latere overste van de Haarlemse kloppengemeenschap.

35 *CI*, 125.

36 Bij het opstellen van hun testament op 13 mei 1592 wonen Brecht Proosten en Pieter Jansz. Kies nog steeds in het desbetreffende huis. AvK, ONA Haarlem, inv. nr. 35 (A. Willems) fol. 163. In een transport

van de bezittingen van de balling Pieter Jansz. Kies, opgemaakt op last van de Raad van Beroerten, is bij de opsomming van onroerende goederen sprake van een huis en brouwerij die doorliepen tot aan de Biggesteeg (tussen de Zakstraat en de Kokstraat); de buurman aan de zuidzijde, aldus deze inventaris, heette Jacob Foppesz. Brecht was na de verbanning van haar man dus gewoon in hun huis blijven wonen.³⁷

Het is zeer onwaarschijnlijk dat Pieter al die jaren tussen 1567 en 1572 steeds in Haarlem heeft gezeten. Hij schijnt zich onder andere in Leiden opgehouden te hebben, want vandaar, zo melden enkele bronnen, kwam hij in de zomer van 1572 terug naar Haarlem.³⁸ De Haarlemse dagboekschrijver Willem Jansz. Verwer weet te melden dat hij in gezelschap was van zijn zwager Michiel de Wael: op 24 juni 1572, 's ochtend om 5 uur, kwamen deze twee, die lange tijd 'uutlanders' waren geweest en zich nu bij de prins hadden gevoegd 'om die Nederlanden, zoe men zeijden te bevrijen van den thienden penninck,' met een schuitje het Spaarne opgevaren. Toen zij werden gesommeerd om aan te leggen, waren zij gewoon doorgevaren, zeggende 'wij bennen Peter Kies en Michiel voors.'³⁹ En toen zij zich de volgende dag op het stadhuis meldden met het dringende verzoek dat de stad de zijde van de Prins zou kiezen en het stadsbestuur probeerde twee weken bedenktijd te bedingen, zouden zij volgens Verwer hebben gezegd: 'wij hebben nu lang genoeg uut die stad geweest, een ander die lust te trecken, die mach.' Een paar dagen later kwamen ook Hans Colterman en Gerard van Berckenrode in de stad, en toen ging de stad snel om. Bij de wetsverzetting van december 1572 werd Pieter Jansz. Kies door Marnix van Sint Aldegonde, afgevaardigde van Willem van Oranje, als burgemeester aangewezen.

Brecht Proosten en Pieter Jansz. Kies kregen in ieder geval drie kinderen: Weyntge, Maria († Haarlem 1616) en E(n)gbert (geb. 1580). Laatstgenoemde is waarschijnlijk jong gestorven, want van hem ontbreekt verder ieder spoor.⁴⁰ Van Weyntge wordt gezegd dat zij rond 1569 is geboren — zij zou dus het kind kunnen zijn dat de balling Pieter Kies bijna onder de ogen van de argwanende buurman/schout bij zijn vrouw

van 22 juni 1580 wordt gesteld dat 4/6 part van het huis op 't Spaarne Butenomme toebehoort aan de erfgenamen van Jan Pietersz. Kies. Zie AvK, RA Haarlem 76.26, fol. 41. Zie ook AvK, Kohier Tiende penning, 1561, II, fol. 117: Adriaan Jansz. Kies wordt vermeld als bewoner van een eigen huis met brouwerij aan het Spaarne, bij de Langebrugge.

37 RAZH, Grafelijkheidsrekenkamer Registers 683,1 B, fol. 30vo- 35vo, aldaar 34-34vo. De inventaris was opgemaakt op 29 juli 1568. Zie ook *Gegevens betreffende roerend en onroerend bezit in de Nederlanden in de 16e eeuw*, H. A. Enno van Gelder, ed., II ('s-Gravenhage, 1973) 113. Hendrik van Biesten vertelt in zijn aantekeningen dat de vrouwen van de ballingen huur moesten betalen voor hun geconfisqueerde huis, zodat ze er toch konden blijven wonen. Zie zijn 'Anteykeningen'.

38 De mededeling in de biografische naslagwerken dat Pieter Jansz. Kies ook aanwezig is geweest bij de overgang van Enkhuizen, is mijns inziens het gevolg van een verkeerde lezing van Hooft (233): deze zegt dat Colterman in Enkhuizen aanwezig was, en licht vervolgens toe dat dat dezelfde Colterman was die samen met Gerard van Berckenrode en Pieter Kies ook Haarlem aan de kant van de Prins heeft gebracht. Kies wordt niet genoemd in de passage van P. Bor over de overgang van Enkhuizen, noch in andere vakliteratuur dienaangaande.

39 Verwer, *Memoriaelbouck*, 4.

40 De twee dochters worden genoemd door Elias, de zoon niet. Zie AvK, Gereformeerde Doopboeken, 24 juli 1580. Getuige bij de doop was Wendelmoet Verlaen, de vrouw van Hendrick Engbrechtsz. Proost en dochter van de beroemde burgemeester Nicolaes van der Laen. In 1592 leefde het jongetje niet meer.

heeft verwekt.⁴¹ Weyntge trouwde in 1589 met de Haarlemse burgemeesterszoon Jan Gerritsz Schoterbosch en noemde het dochttertje dat zij in 1592 kreeg naar haar moeder: Brecht. Later hertrouwde zij met Claes Boelens uit Hoorn. Van dochter Maria weten we geen geboortjaar; zij trouwde in 1598 met de Amsterdammer Cornelis Jacobsz. Bas, en bij het sluiten van het huwelijkscontract (in oktober 1599) worden haar ouders niet genoemd.⁴² Van Pieter Kies weten we zeker dat hij toen niet meer leefde: hij was op 15 februari 1597 gestorven. Waarschijnlijk was Brecht inmiddels ook dood, want anders was zij ongetwijfeld bij het sluiten van dit huwelijkscontract aanwezig geweest. We weten dat zij op 13 mei 1592 samen met Pieter Jansz. Kies een testament liet opmaken. Zij werd toen ziekelijk en zwak genoemd.⁴³ Brecht Proosten moet, met andere woorden, ergens tussen 1592 en 1599 zijn gestorven.

Veel meer is er niet over het leven van Brecht Proosten te melden. Haar man werd, zoals gezegd, na het beleg gevangengenomen en kwam na ruim een jaar weer vrij dankzij een gevangenenruil. Vanaf het jaar 1577 was hij nog vele malen burgemeester van Haarlem. In die hoedanigheid speelde hij een mooie rol bij de zogenaamde 'Haarlemse noon,' een soort tweede beeldenstorm die in mei 1578 in de Sint Bavo plaatsvond en waarbij zelfs een dode viel. Burgemeester Kies maakte toen een eind aan het geweld, en dankt aan dat optreden zijn gematigde reputatie: hij was immers opgekomen voor de verdrukte katholieken. Zijn vrouw daarentegen schijnt juist de reputatie gehad te hebben van een 'kwaad wijf' met fel anti-katholieke sympathieën. Zoals bekend herbergde de stad Haarlem een kloppengemeenschap 'De Hoek,' gelegen tussen de Bakenessegracht en het Krom. De levens van deze kloppen zijn in de zeventiende eeuw beschreven door Catharina Jansdr. Oly. In deze *Levens der Maechden* wordt de vrouw van burgemeester Kies eenmaal ten tonele gevoerd. Er was rond het jaar 1590 een oproer geweest tegen de klopjes, en Catharina Oly stelde dit 'kwaad wijf' met haar gestook daarvoor verantwoordelijk. Letterlijk staat er:

Ende dese oproer quam meest door 't opstoken van een quaet wijf, borgemeester Kiesen vrou [Kies zijn vrouw]⁴⁴, seggende: men sal dat rottenest uitroeyen, menende hiermede die vergaderinghe van de maechden. Maer Godt lof deselfde sijn ghebleven ende noch seer vermeerderd, maer sij is utgerooyt, haer naem uut het boek des levens, blijvende en stervende opstinaet in de ketterie.⁴⁵

41 C.C. van Valkenburg, 'De Haarlemse schuttersstukken', *Jaarboek Haerlem* (1962) 89-97, aldaar 96.

42 GvK, Familiearchief De Kies van Wissen, inv. nr. 6: Akte van huwelijksvoorwaarden tussen Cornelis Jacobszoon Bas en Maria Pieterdr. Kies, 20 oktober 1599. Over Schoterbos en zijn huwelijk met Weyntge Kies, zie ook R. E. O. Ekkart, 'Portretten van Schoterbos', in: *Liber Amicorum jhr. mr. C. C. van Valkenburg. Jaarboek Centraal bureau voor genealogie* (1985) 103-110, aldaar 107 en de noten 7-8.

43 Zie noot 36.

44 'Kies zijn vrouw' was volgens J. J. Graaff in 1913 nog een vaste uitdrukking onder het volk. J. J. Graaff, 'De 'vergaderinghe der maechden van den Hoeck' te Haarlem', *Bijdragen voor de geschiedenis van het bisdom Haarlem (BBH)*, XXXV (1913) 307. Joke Spaans bereidt een nieuwe uitgave voor.

45 *Ibidem*. Zie ook: J. J. Graaf in *BBH*, XXIX (1905) 275. Het bericht over de hetze van de vrouw van Kies wordt volgens Graaff ten onrechte genoemd bij de onlusten van Pinksteren 1602: zij moet bij de onlusten van 1590 een rol hebben gespeeld (*BBH*, XXXV (1913) 308). Ik ben het daarmee eens, want het is bijzonder onwaarschijnlijk dat Brecht Proosten in 1602 nog leefde.

Deze haatdragende uitlating van Brecht Proosten over het rotte nest van de klopjes heeft ongetwijfeld te maken gehad met de negatieve ervaringen van haarzelf en haar zus met de ketterjager Foppens. Het feit dat de brouwerij van de familie Kies en de kloppengemeenschap jarenlang eikaars directe burens zijn geweest, zal deze haatgevoelens hebben gevoed.⁴⁶

Het is ten slotte opmerkelijk hoe expliciet de klop Catharina Oly van mening verschilde met de historicus Hooft over deze Brecht Proosten. Vond Hooft in 1642 dat Brecht Proosten 'verdient heeft later haaren naam uit het graf der vergeetelheit te houden,' Catharina Oly stelde dat 'haer naem uut het boek des levens' diende te verdwijnen. Het heeft er alle schijn van dat haar woorden een directe reactie zijn op de passage van Hooft.

Eén vraag is nog niet beantwoord: hoe kwam Hooft aan dit verhaal van Brecht Proosten? Bij de betreffende passage geeft hij geen bronvermelding, maar uit zijn briefwisseling weten we hoe hij voortdurend bezig was om materiaal te verzamelen en lieden te spreken die hem informatie konden verschaffen over de Opstand. In één van zijn brieven, gedateerd 23 mei 1635, brengt hij ter sprake dat hij meer wil weten van een beeldenstorm in Haarlem. Bor, zo gaat Hooft verder, verwijst naar een boek van Ampzing, en dat heeft hij via Dirk Corver kunnen lenen van diens schoonvader, Jan van Schoterbosch.⁴⁷ Laatstgenoemde kennen wij inmiddels als de man van Weyntge Kies, de oudste dochter van Brecht Proosten en Pieter Jansz. Kies. Hooft heeft dus in direct contact gestaan met hun schoonzoon. Maar er zijn meer connecties. De oudste kleindochter, Brechtje Schoterbosch, was in 1612 getrouwd met Dirck Hasselaer, de oudste zoon van Pieter Dircksz. Hasselaer. Deze neef van Kenau was een van de belangrijkste informanten van Hooft voor de Haarlemse gebeurtenissen. Het heeft er dus alle schijn van dat Hooft het verhaal van Brecht Proosten heeft opgetekend uit de mond van haar directe nakomelingen. Zij waren trots op het bizarre familieverhaal van Brecht Proosten, schout Foppens en de verdachte zwangerschap. Of zij ook het verhaal verteld hebben van hun tante Geertruid, die op een veel vernederender manier met dezelfde schout in aanraking was gekomen, is minder waarschijnlijk. Met dat verhaal was immers veel minder eer te behalen: het diende hooguit ter illustratie van de wreedheid van de schout. Hoe het ook zij, Hooft noemt de belevenissen van Geertruid niet, ook al weidt hij elders nog wel uit over de beruchte ketterjager.⁴⁸

46 Elders wijst Oly erop dat de woning van een van de klopjes van De Hoek zeer duister en benauwd was, en helemaal *geen licht of lucht kreeg vanwege de hoge mouterij van Areiaan Kies*. Zie *BBH*, XXIX (1905) 139-140. Zie ook C. J. Gonnet, "De Jesuiten-Statie 'Het springende Paard' te Haerlem", *BBH*, XXXVIII (1918) 1-57, aldaar 11. Waarschijnlijk woonde Brecht in 1590 al in die brouwerij.

47 *De briefwisseling van Pieter Corneliszoon Hooft*, II, 1630-1637, H. W. van Tricht, ed. (Culemborg, 1977) 632. Dat 'boek van Ampzing' is natuurlijk *Beschrijving ende lof der stad Haerlem* (1628) geweest. Schoterbosch en Hooft waren ook aan elkaar gelieerd. Zie S. A. C. Dudok van Heel, 'De familie van Pieter Cornelisz. Hooft', *Jaarboek Centraal bureau voor genealogie* (1981) 68-108, aldaar 97. Bovendien was Hooft ook gelieerd aan Grotenhuis, de schoonzoon van Margriet Engbrechtsdr., de zus van Brecht Proosten.

48 Hooft, *Histoerien*, II, 253 vlg.; integraal herdrukt bij Overmeer, *Hervorming*, 45-48.

Bakhuizen, vrouwen en 'kieschheid'

Terug naar Bakhuizen en zijn exemplarische grootmoeders uit 'Vondel met roskam en rommelpot.' Hij beschikte in 1837 niet over de biografische gegevens die in de voorgaande paragrafen bij elkaar zijn gebracht, maar het verhaal van Brecht Proosten en dat van Lijsbeth Philips kende hij wel, en hij veronderstelde die verhalen bekend bij zijn lezers. Het verhaal van Lijsbeth Philips staat uitgebreid in Brandts *Historie der Reformatie* en in Wagenaars geschiedenis van Amsterdam, het verhaal van Brecht Proosten moet hij in P. C. Hoofts *Neederlandsche Histoorien* zijn tegengekomen.⁴⁹ Deze klassiek historische studies van de vaderlandse geschiedenis kende de erudiete Bakhuizen van den Brink als zijn broekzak. Om met de historicus Kernkamp te spreken: 'De aanhalingen uit Hooft's *Historiën* en *Brieven*, uit Wagenaar's *Amsterdam*, uit Brandts *Reformatie* lopen hem [BvdB] tappelings uit de pen.'⁵⁰ Daar komt nog bij dat Bakhuizen van den Brink zich zeer verbonden voelde met de Gouden Eeuw: hij was opgegroeid in een Amsterdam waar de sporen van de zeventiende eeuw nog voor het oprapen lagen, en zodoende was hem de zeventiende eeuw van jongsaf zeer nabij. De opkomende beschaving van de zeventiende eeuw met haar ongekende levens-echtheid moet voor hem een nog levende werkelijkheid zijn geweest, aldus de historicus Blaas.⁵¹

Bakhuizen van den Brink schreef zijn 'Vondel met roskam en rommelpot' in 1837, als zijn bijdrage aan de eerste jaargang van *De Gids*. Op dat moment was hij 27 jaar oud. Hij was net afgestudeerd in Leiden en had zich weer gevestigd in het ouderlijk huis in Amsterdam, waar hij in het tuinhuis zijn dagen doorbracht als een veelbelovend geleerde zonder vaste betrekking. Er wordt in de literatuur over Bakhuizen veel gepsychologiseerd, niet in de laatste plaats vanwege zijn losbandige levensstijl, zijn verlovings met Truitje Toussaint, zijn vlucht voor schuldeisers en zijn geheime huwelijk met de dochter van zijn Luikse hospita. Van dit alles was in 1837 echter nog geen sprake, afgezien dan natuurlijk van zijn losbandigheid, die hem juist als Leids student zo had gekenmerkt.

De beruchte losbandigheid van Bakhuizen wordt wel in verband gebracht met de benepenheid en overbezorgdheid van zijn ouders, en inderdaad zijn daar frappante anekdotes van overgeleverd. Zo is bekend dat hij gedurende zijn schooltijd nooit alleen over straat mocht, dat hij tijdens zijn studietijd aan het Amsterdamse Atheneum Illustre nog altijd om 10 uur 's avonds thuis moest zijn en zijn vader hem bij de schouwburg stond op te wachten als hij een keer uit was geweest. Zelfs in zijn Leidse

49 Voorzover ik heb kunnen nagaan, wordt het verhaal van Brecht Proosten ook verteld in de heruitgave van Schrevelius' *Harlemias* van 1744, 146: in een noot bij Kies wordt de hele passage van Hooft letterlijk overgenomen. Er wordt geen verband gelegd met de passage over zus Geertruid en schout Foppens (zie hiervoor noot 21). Ook Kok en Chalmot (noot 6) baseren zich volledig op Hooft.

50 G. W. Kernkamp, 'Bakhuizen van den Brink', in: P. A. M. Geurts en A. E. M. Janssen, *Geschiedschrijving in Nederland. Studies over de historiografie van de Nieuwe Tijd*, I, *Geschiedschrijvers* ('s-Gravenhage, 1981) 199-240, aldaar 201. Voor de invloed van Hooft op Bakhuizen van den Brink, zie ook 206-208. Dit stuk is een bewerking van een rede die Kernkamp hield in 1907.

51 P. B. M. Blaas, 'De Gouden Eeuw: overleefd en herleefd. Kanttekeningen bij het beeldvormingsproces in de 19de eeuw', *De negentiende eeuw*, IX (1985) 109-130, aldaar 114-115. Zie ook R. Aerts, *De letterheren. Liberale cultuur in de negentiende eeuw: het tijdschrift De Gids* (Amsterdam, 1997) 116-117.

studietijd bleef zijn moeder deze overbezorgdheid ten toon spreiden. Het is 'het zwak mijner moeder om uiterst bang voor mij te zijn,' zo schrijft Bakhuizen enigszins mistroostig aan een vriend in Bodegraven als hij in 1832 een afspraak moet afzeggen omdat zijn moeder bevreesd is voor de cholera.⁵² Met zijn losse levensstijl wist Bakhuizen al snel een reputatie te vestigen. Roodgloeiende braspartijen, drinkgelagen en nachtbrakerijen moeten aan de orde van de dag zijn geweest, aldus Romein in zijn inleiding op de bundel *Uit de werkplaats van R. C. Bakhuizen van den Brink*.⁵³ 'Bakkes,' zoals hij door zijn vrienden werd genoemd vanwege zijn lelijke tronie, was daar ook heel open over. Ook nadat hij zich in 1841 had verloofd met de bekende schrijfster Truitje Toussaint (1812-1886), een opkomende ster die door het literaire wereldje van die dagen op handen werd gedragen, zette hij zijn escapades voort. Zij hadden elkaar ontmoet op een moment dat Toussaint net een onbeantwoorde liefde achter de rug had. Op slag moet zij in de ban zijn geraakt van dit verdoolde genie, deze 'man mijner heimelijkste wenschen,... het voorwerp eener diepe vereering,' die zij als zijn verloofde hoopte te kunnen redden.⁵⁴ De verloving van 'Bakkes' met deze 'fragiele pop' baarde veel opzien; men hield zijn hart vast over deze onmogelijke verbintenis tussen een 'aangeklede zenuw,' zoals Toussaint liefkozend door haar bewonderaars werd genoemd, en de grootste losbol van intellectueel Nederland van die dagen. Tijdens zijn verloving zette Bakhuizen zijn oude levensstijl ook gewoon voort. Als Toussaint niet in Amsterdam was, 'trok Bakkes' hart en gewoonte weer naar oude liefdesvlammen, en wel niet een, maar een stuk of drie tegelijk,' aldus een latere collega van Bakhuizen in een onlangs ontdekte brief.⁵⁵ Uit die verlovingstijd dateert ook het verhaal dat Bakhuizen na een nacht doorhalen in kroegen rustig ging ontbijten met een Griekse tekst naast zijn bord, waarbij hij uitgedroogde lapjes rookvlees als bladwijzers gebruikte. Romein weet heel beeldend te schetsen wat we ons daarbij moeten voorstellen:

Stelt U daarbij een man voor met de slappe dikte die de dertiger jaren plegen te brengen als men niet eens wéét wat sport is, het sluike zwarte haar over zijn hoge voorhoofd en in een hobbezakkig costuum, bemorst met snuif en te vies om met een tang aan te pakken, dan hebt gij de Bakhuizen voor U waarover zoveel te doen was, en ten halve begrepen waarom. Ten halve, want had dit jeugdige genie ... zijn nachtelijke verdolingen in kroeg en bordeel verborgen, had hij, kortom geleefd naar de dubbele moraal dier dagen, geen mens die het hem kwalijk genomen zou hebben.⁵⁶

52 Onder anderen L. Brummel, *De studietijd van R. C. Bakhuizen van den Brink door brieven toegelicht* ('s-Gravenhage, 1969) 37.

53 J. M. Romein, 'Inleiding' op *Uit de werkplaats van R. C. Bakhuizen van den Brink* (Amsterdam, Brussel, 1961) v.

54 Brief van 12 maart 1841. Zie Reeser, *Repertorium...brieven*, 87; Aerts, *Letterheren*, 97. J. A. L. Lancée, *R. C. Bakhuizen van den Brink en het probleem van de 'tijdgeest'* (Utrecht, 1979) 14-16. Zie ook P. J. Meertens, 'A. L. G. Toussaint, Hasebroeken Bakhuizen van den Brink', *De Gids*, XIC (1925) ii, 260-265.

55 Aerts, *Letterheren*, 97.

56 Romein, 'Inleiding', xvii.

Bakhuizen was volgens Romein niet zozeer het slachtoffer van zijn gedrag, als wel het slachtoffer van zijn ongebruikelijke openheid.

De bewonderende woorden voor de nijvere huisbestiersters uit de tijd van Vondel komen dus uit de pen van een morsige, ongetrouwde schuinsmarcheerder, een jongeman van 27 jaar oud die zich van God noch gebod iets aantrok, en tegelijk werd beschouwd als een geniale erudiet, een veelbelovende theoloog, filoloog, filosoof of misschien zelfs wel historicus. Omdat hij de naam van Brecht Proosten alleen noemt, en niet zegt waarom hij haar aan zijn vrouwelijke tijdgenoten ten voorbeeld stelt, laat het zich in eerste instantie slechts raden welk element uit Hoofts passage over haar heldenmoed hem nu zo intrigeerde, maar gelukkig heeft hij zich enkele jaren later wat explicieter hierover uitgelaten. Hij doet dat in zijn beroemde boekbespreking van de door Matthijs de Vries verzorgde uitgave van Hoofts *Warenar*, verschenen in *De Gids* van 1843. Bakhuizen maakt zich daar boos over de manier waarop zijn tijdgenoten terugdeinzen voor de 'onkieschheid' van de taal der zeventiende-eeuwers. De Vries had allerlei platheden in taal en uitdrukking weggelaten met het onhistorische argument dat deze aanstootgevende passages toch alleen maar de valse indruk zouden wekken dat onze voorouders niet kies waren geweest. Bakhuizen is het hier hardgrondig mee oneens, want die taal laat in zijn ogen de opkomende beschaving van die tijd juist in haar wezen zien. Ter illustratie noemt hij twee voorbeelden uit het werk van Hooft waaruit blijkt welke 'onkiesche' woorden de aanzienlijken van die tijd bezigden. Het eerste betreft een ruzie tussen Amsterdamse burgemeesters over de nalatige kerkgang van een van hen, die uiteindelijk op zijn critici reageert met de woorden 'Ik zat liever in 't bordeel tusschen zeven hoeren.' Het tweede voorbeeld is de zwangerschap van Brecht Proosten. De hele passage van Hooft (zónder het verhaal van de boottocht) neemt hij integraal op als voorbeeld van een daad, 'een brave daad zelfs,' waarnaar 'den graad van kieschheid onzer voorouders af te meten' is.⁵⁷ Ook al gebruikte zij woorden die in de ogen van de negentiende-eeuwer onkies waren, haar heldenmoed was er in de ogen van Bakhuizen beslist niet minder om. Integendeel zelfs; hij achtte haar woorden in al hun directheid juist een prachtige illustratie van haar onverbloemde heroïek.

Tijdgenoten van Bakhuizen

Aan het begin van dit artikel is de vraag opgeworpen of Bakhuizen de kennis van zijn lezers niet overschatte door alleen de namen van Brecht Proosten en Lijsbeth Philips te noemen, zonder enige toelichting op de toedracht van hun verhalen. Het is zeker dat ook het *Gids*-publiek in die tijd rond 1837 nog redelijk vertrouwd moet zijn geweest met de inhoud van klassieke werken over de vaderlandse geschiedenis, zoals dat van

57 R. C. Bakhuizen van den Brink, recensie naar aanleiding van P. C. Hooft, *Warenar*, M. de Vries, ed. (Leiden 1843), *De Gids*, VII (1843) i, 554-579, aldaar 559. Over deze controverse in de vroege neerlandistiek, zie M. Spies, 'Van mythes en meningen: over de geschiedenis van de literatuurgeschiedenis', in: *Idem*, *Historische letterkunde. Facetten van vakbeoefening*. Themanummer van *De Spekator*, III (1984) 171-193, aldaar 173-179.

Hooft. Velen hadden deze werken destijds nog in de kast staan. Daarmee is niet gezegd dat zij de naam van Brecht Proosten kenden. Toegespijst op het verhaal van Brecht Proosten, blijkt deze vraag bovendien weer te leiden naar de kwestie van vrouweener, maar nu in een negentiende-eeuwse context. Sinds 1827 was de naam van Brecht Proosten namelijk vanwege haar huwelijksrouw als voorbeeldige echtgenote in diverse publicaties opgedoken, en in die hoedanigheid werd zij door sommigen naar voren geschoven als tegenbeeld van de weduwe Kenau, die gewapende heldin die juist in die jaren vanwege haar onvrouwelijk gedrag omstreden begon te raken.⁵⁸ Opmerkelijk is dat sommige auteurs het accent vooral leggen op het verhaal van de schotwond die zij voor haar opvliegende echtgenoot verborgen hield, kennelijk omdat zij het verhaal van de zwangerschap al te onkies vonden.⁵⁹

Het begon in 1827, met het verschijnen van deel 3 van de brievenroman *De kleine pligten van Margaretha de Neufville* (1775-1856). De hoofdpersoon Emilia doet in een brief verslag van haar bezoek aan Haarlem in 1812. Zij schrijft hoe de vader van een vriendin geheel in vervoering raakte bij het schilderij van Kenau in volle wapenuitrusting, dat hangt in de Haarlemse Doelen. Emilia is niet onder de indruk: zij houdt niet van vrouwen die wapens dragen en ten strijde trekken, want dat is ongepast en komt niet overeen met de vrouwelijke aard. Een vrouw als 'heldin' staat haar net zo tegen als een man die een 'lafaard' is. Nog een bladzijde lang fulmineert zij voort tegen dit soort onvrouwelijke moed. Nee, geef haar maar 'Bregje Proosten, de huisvrouw van burgemeester Van Vliet [sic]', maar die is nergens te vinden, en Haarlems burgerij denkt misschien nooit aan haar.⁶⁰ Iedere verdere toelichting ontbreekt, maar in een noot verwijst zij naar de passage bij Hooft zonder hem te citeren. De lezer komt hier dus niets te weten over deze Bregje. Toch heeft zij hiermee wellicht anderen op het spoor gezet.

In 1828 publiceerde Hendrik Nicolaas van Til (1798-1872), een beambte uit Zutphen die getrouwd was met een kostschoolhouderes aldaar en zelf boekjes voor de jeugd schreef over de vaderlandse geschiedenis, zijn bundel *De belangrijkste Nederlandsche vrouwen van vroeger en lateren tijd. Geschiedkundige en zedelijke tafereelen*.⁶¹ Een van de hoofdstukken van deze verzameling van 27 portretten van vrouwen uit de vaderlandse geschiedenis is getiteld: 'Brigitta Engbers Proosten; offert alles, zelfs de

58 Door Kok (1787) en Chalmot (1799) (zie noot 6) wordt Brecht Proosten op één lijn gesteld met de trouwe echtgenotes Maria van Reigersberg en Maria van Utrecht.

59 E. Kloek, *Kenau. De heldhaftige zakenvrouw uit Haarlem (1526-1588)* (Hilversum, 2001) 73 e. v. Over het puritaniseringsproces rond 1800, zie ook J. Kloek, W. Mijnhardt, *1800. Blauwdrukken voor een samenleving* (Den Haag, 2001) 257.

60 M. J. de Neufville, *De kleine pligten. Eene oorspronkelijke zedelijke voorstelling in brieven uit het begin der negentiende eeuw*, III (Amsterdam, 1827) 179. Met de naam van Van Vliet zit zij er naast; dat was een andere burgemeester ten tijde van het beleg. Over Neufville en haar vergelijking van Kenau en Brecht, zie ook P. A. A. Boeser, *Leven en werken van Margaretha Jacoba de Neufville* (Leiden, 1889) 104. Volgens Boeser vestigde zij 19 jaar voor Bakhuizen reeds de aandacht op Brecht Proosten, '...wel een bewijs dat ook de Neufville 'eene brave daad' onder ruwe vormen, wist te waardeeren.'

61 H.N. van Til, *De belangrijkste Nederlandsche vrouwen van vroeger en lateren tijd. Geschiedkundige en zedelijke tafereelen* (Zutphen, 1828) 84-89. Het boek is in 1856 herdrukt. Bovendien verscheen van Van Til in 1843 zijn *Gal(l)erij van belangrijke Nederlandsche vrouwen*. De naam van zijn vrouw: C. Ch. H. W. Zimmermann.

eer, voor het geluk des echtvriend's op.' In zijn eigen woorden vertelt Van Til het verhaal van Hooft: maandenlang verborg zij haar man, en de schout was zeker van haar mans aanwezigheid, omdat zij in kennelijke staat raakte. Op deze verdachtmakingen reageerde zij slechts met een veelbetekenende glimlach, aldus Van Til. Toen zij werkelijk bevallen was, ging zij in haar deur staan '... om zoo doende alle vermoeden van zich af te wenden.' De deugd, zo vervolgt hij, is het grootste goed van een vrouw. Zo groot was haar offer, dat zij deze op het spel wilde zetten:

Wat dunkt u mijne lezeressen! Van dit gedrag? Wat is eene brave vrouw dierbaarder dan hare eer? Welk bolwerk is hechter dan vrouwelijke deugd, dan de beminlijke schaamte, die bij de sekse niet genoeg, zelfs van de eerste jeugd af aan, kan worden aangekweekt? En wat deed Brigitta? Om haren gemaal te redden, trotseerde zij het slangenvenijn eener bedilzuchtigen wereld, maakte zij zich tot het onderwerp der gesprekken van eene gansche stad, verloor zij haren goeden naam, en schande en hoon werden haar ten deel. Van de hoogte waarop eene brave vrouw staat, stortte zij zich vrijwillig neder in den kring der wezens, welke der maatschappij tot schande, en haar zelve tot last verstrekken.⁶²

Vervolgens beschrijft Van Til haar moed op de boot, toen zij de schotwond verborgen hield voor haar opvliegende echtgenoot, om te eindigen met de wens dat er in Nederland nog vele Brigitta's gevonden mogen worden, opdat de aloude roem van het land tot de laatste eeuwen zou voortduren.

Van Til is relatief open in het vertellen van het verhaal van Brechts zwangerschap. Hij durft zelfs een toespeling te maken op ongehuwd moederschap en prostitutie, ook al doet hij dat slechts in bedekte termen ('kring der wezens'). De samenstellers van de *Almanak voor het schoone en goede* zijn veel voorzigtiger. In deze almanak voor het jaar 1829 wordt het verhaal van Brecht Proosten verteld door R. (Robidé van der Aa?). Na een inleiding over de kenmerken van het tedere geslacht dat zo geschikt is om de vrede en rust in een gezin te bewaren, waarin men de 'meerderheid' der vrouwen boven de man kan zien, komt de auteur te spreken over 'den kampstrijd met de Spaansche overheersching,' zo rijk aan manhafte daden. Hij wil zijn bevallige lezeressen kennis laten maken met een vrouw wier gedrag navolgenswaardiger was dan dat van haar stadgenoot Kenau. Hij vertelt nog wel van het verborgen houden van haar echtgenoot, en het probleem dat zij haar geheim onwillekeurig dreigde te verraden, maar meer wil hij niet zeggen: '...de veranderde denkbeelden van kieschheid, en het ave-regtsch gebruik, dat verwaande onkunde somtijds van het meest eerwaardige en heilige maakt, om daarmede te spotten, raden ons deze bijzonderheid slechts aan te duiden.'⁶³

Dat is alles. Hierop volgt het onvermijdelijke verhaal van het schot in de arm, dat breed wordt uitgemeten. De moraal van het verhaal is hier dat de drift van de man ontzien moet worden en dat vrouwen de door hen ondergane beledigingen maar voor zich moeten houden. Er is met andere woorden, geen sprake meer van een autonome

62 *Ibidem*, 85-86

63 R., 'Brecht Proosten', *Almanak voor het schoone en goede voor 1829*, 28-34, aldaar 30-31.

vrouweneer die publiekelijk verdedigd kan worden. R. sluit af met de volgende woorden:

Spaar de drift uws mans. Demp dat vuur, liever dan het aan te blazen. Breng hem vooral de belediging, u zelve aangedaan, niet te gretig onder het oog. Wacht daartoe althans den regten tijd af. En betrek hem voor het minste nooit in uwe kleine geschillen met vrienden en nabestaanden!

Zwijgen en lijden
Strekt namaals tot verblijden.

In 1843 wordt Brecht Proosten ten tonele gevoerd in de driedelige roman over het Haarlemse beleg die de schrijvende touwfabrikant J. F. Bosdijk (1812-1850) publiceerde onder het pseudoniem J. van de Capelle.⁶⁴ Net als Van Til was deze literator getrouwd met een kostschoolhouderes.⁶⁵ Kenau en haar vrouwenvendel spelen in deze roman een belangrijke rol, een reden waarom zijn werk later onder scherpe kritiek is komen te staan.⁶⁶ Kenau ronselt allerlei vrouwen uit de hoogste kringen om samen met haar een vendel te vormen en de gehate vijand te bestrijden, en de eerste van hen is — hoe kan het ook anders — de bevallige Brecht Proosten, van wie reeds bekend was hoe schrander en vastberaden zij was. Had Bosdijk nog net voor publicatie de woorden van Bakhuizen in *De Gids* van 1843 gelezen? Zijn weergave van het verhaal van haar zwangerschap en de argwaan van buurman/de schout wekt wel die indruk.

Bij gelegenheid nu eener vruchteloze huiszoeking ontwaarde de schout, dat de vrouw van brouwer Kies zich zwanger bevond en voerde haar derhalve te gemoet: 'uw man *kan* niet ver van de hand zijn. 'Zonder over deze gegronde aanmerking te onthutsen, antwoordde zij — *en wij verzwijgen het niet; want het schetst ons in één 'trek den geest dier dagen* [mijn cursivering] — 'de weg ligt voorbij de deur, mijnheer!'

Bovendien geeft Bosdijk een wel heel eigenzinnige interpretatie aan haar openlijk in de deur staan na haar bevalling. Hij vat dat op als het nabootsen van het gedrag van een publieke vrouw. Letterlijk zegt hij:

Schroomde zij niet, het zich te getroosten, dat men haar aldus niet ondubbelzinnig voor eene zedeloze vrouw hield, nog te meer grond van waarschijnlijkheid gaf zij aan dit vermoeden, toen zij, heimelijk bevallen zijnde, daags daarna voor de deur harer woning post vatte en schijnbaar de handelingen nabootste dergenen, die de palen der zedelijkheid hebben overschreden.

Zoveel is duidelijk: deze Bosdijk had geen problemen met het sekse-overschrijdend gedrag van vrouwen zoals Kenau en de haren. Integendeel. Kenau en haar vrouwenvendel zijn in zijn roman juist de grootste helden van Haarlem, en de trouwe echtgenote

64 J. van de Capelle (pseud. voor J. F. Bosdijk), *Het beleg en de verdediging van Haarlem* (3 dln.; Schoonhoven, 1843).

65 Elizabeth Antoinette Petit, kostschoolhouderes te Schoonhoven.

66 C. Ekama, *Beleg en verdediging van Haarlem in 1572 en 1573* (Haarlem, 1873) 87 vlg. Zie ook G. H. Kurtz, *Kenu Symonsdochter van Haarlem* (Assen, 1956) 40.

van burgemeester Kies is dan ook niet de voorbeeldige tegenhanger ervan. Vandaar ook dat hij geen moeite heeft met het 'onkiese' van de zwangerschap van Brecht Proosten.⁶⁷

De Haarlemse Arria

De laatste die zich — voorzover ik weet — heeft verdiept in het verhaal van Brecht Proosten, is niemand minder dan Truitje Toussaint. Dat was in 1850, vier jaar nadat zij de smadelijke verloving met Bakhuizen had verbroken. Bakhuizen was in 1843 het land ontvlucht met achterlating van een schuld van meer dan twee ton, zonder zijn verloofde te waarschuwen. Niettemin bleef Toussaint hem trouw, en brak zij zelfs met iedereen die kwaad van hem sprak — en dat waren er velen. Pas toen in 1846 duidelijk werd dat Bakhuizen zich in het geheim aan de Luikse Julie Simons had verbonden, verbrak zij de verloving. Haar stuk over de huwelijkstrouw van Brecht Proosten verscheen onder de titel '*De Haarlemsche Arria ' in Holland. Almanak voor 1850*, dat stond onder redactie van J. van Lennep.

Het is op zijn zachtst gezegd een opmerkelijke interpretatie van de passage van Hooft, met een al even opmerkelijke titel. Kennelijk wil Toussaint Brecht Proosten vergelijken met de Romeinse Arria, de echtgenote van de Romeinse consul Paetus die na de mislukking van een samenzwering zijn eer wil redden door zelfmoord te plegen, maar niet durft. Arria geeft het goede voorbeeld door zich met een dolk te doorsteken en het wapen vervolgens aan haar echtgenoot aan te reiken, onder het spreken van de legendarische woorden 'Paete, non dolet', het doet geen pijn, Paetus.⁶⁸

Bij Toussaint gaat het niet om Brechts confrontatie met haar buurman, en dus ook niet om haar bereidheid om haar eer op te geven uit liefde voor haar man. Nee, het gaat bij haar om het verhaal van het boottochtje van 1573, toen Brecht aan haar arm gewond raakte. Van dit avontuur weet zij een verhaal van twaalf bladzijden te maken, gevat in termen die de goede verstaander onwillekeurig doen denken aan de vlucht van haar ex-verloofde. Volgens Toussaint valt het schot niet per ongeluk, maar is het de schuld van het Spaanse krijgsvolk dat de menigte wilde temmen, een menigte die blij was om eindelijk weer eens hun gevierde burgemeester in levende lijve te zien. Kies zat niet alleen op die boot. Behalve bootsvolk had hij ook zijn vrouw bij zich, 'deelgenoot reeds van menigen zwaren stond in zijn leven.' Deze 'zwakke vrouw' had er op gestaan dat zij hem op die reis mocht vergezellen, en Kies had haar deze 'wensch der trouwe' niet willen weigeren. Dit is voor Toussaint het aanknopingspunt om uit te leggen dat deze vrouw helemaal niet zwak was: maandenlang, zo vervolgt zij, had zij haar man, een balling, in haar huis verborgen zonder dat de burens iets aan haar hadden kunnen merken. In Toussaints versie is het heroïsche ervan dat ze de zwangerschap verborgen hield, tot de laatste snik. Letterlijk staat er: 'Voorwaar, die vrouw was niet zwak, die maanden lang den eerwaardigen staat van het moederschap wist te verbergen, met eene zelfverloochening, als slechts aan sommige rampzaligen

67 Van de Capelle, *Beleg Haarlem*, I, 325.

68 H. Kraus, E. Uthemann, *Was Bilder erzählen. Die klassische Geschichten aus Antike und Christentum in der abendländischen Malerei* (München, 1987) 145.

de wanhoop der schande ingeeft.⁶⁹ Meer zegt zij hier niet over. Onmiddellijk hierop wordt de lezer weer teruggevoerd naar de boottocht in 1573, waar een groot gevaar dreigt. Er wordt geschoten, Kies wordt kwaad maar weet niet waar de kogel is gebleven, Brecht weet haar verwonding te verbergen totdat de boosdoeners uit het zicht zijn, Brecht trekt intussen steeds witter weg en als Kies haar dan wil omhelzen, merkt hij de wond pas op. De moedige vrouw had gezegevierd, aldus Toussaint: 'zij had hare smart niet vergeefs verbeten.' Tot slot haalt Toussaint voor de moraal van het verhaal de passage van Hooft aan waarin hij zegt dat de strenge Kies 'gepartuurt' was aan een even hardvochtige vrouw. Zij maakt er een bijzondere uitsmijter van.

En nu, wat zullen wij zeggen tot moraliteit? — wie de waarde van het voorbeeld van Brechte Engberts Proosten niet heeft begrepen uit deze eenvoudige schets, voor dien, vreeze ik, baten ook lange en treffende beschouwingen niet veel; wij eindigen liever met eene uitspraak van Hooft;

'Burgemeester Kies was recht gepartuurt.'

Recht gepartuurt? Kan een mens als zodanig 'recht gepartuurt' zijn? Truitje Toussaint vond kennelijk van wel. Zelf was zij inmiddels opnieuw verloofd, na vele jaren van smart die zij vergeefs had verbeten. Het stuk is gedateerd 7 september 1849, enkele weken nadat eindelijk haar verbintenis met de schilder Bosboom in een officieel stadium terecht was gekomen. Zo heeft het er alle schijn van dat zij dit stuk heeft geschreven met haar ex-verloofde in gedachten: Toussaint had ook haar man willen volgen, maar de trouweloze Bakhuizen had haar trouw niet gewaardeerd. Zodoende was hij niet 'recht gepartuurt' geweest.⁷⁰

Of Bakhuizen deze interpretatie van Toussaint heeft kunnen waarderen, nog afgezien van de persoonlijke draai die zij aan het verhaal heeft gegeven, is nauwelijks voor te stellen, maar zeker weet ik dit niet, want een reactie van zijn kant was niet te vinden. Sommigen van zijn tijdgenoten waren juist bijzonder enthousiast. Zo werd 'De Haarlemsche Arria' door Henry Riehm jubelend besproken in *De Gids*.⁷¹ Zijn lofwoorden als zodanig zijn veelzeggend, want we kunnen eruit opmaken dat hij wel wist wie de Romeinse Arria was, maar geen notie had van de hele Brecht Proosten, al deed hij het voorkomen van wel. Hij prijst Brecht Proosten omdat zij in 1573 het voorbeeld van Arria volgde op een 'liefelijker' manier dan de daad der krachtige Romeinse. Hij wil de historische kennis van de lezers niet onderschatten. Iedereen kent toch de woorden van Hooft dat Kies 'recht gepartuurt' was. Maar toch:

...al achten we de bijzonderheid uit het leven der 'Haarlemsche Arria,' bij u allen overbekend, toch moogt ge niet verzuimen 't verhaal daarvan te lezen en te herlezen, waardoor onze begaafde schrijfster eene nieuwe eerzuil stichtte voor eene harer zusters, die 't volste regt heeft op onze eerbiedige bewondering; die waardig was door Toussaint te worden herdacht.

69 A. L. G. Toussaint, 'De Haarlemsche Arria', *Holland. Almanak voor 1850*, 196-207, aldaar 199-200.

70 Een 'parture' betekent oorspronkelijk: evenbeeld, iemands gelijke. In de loop der tijd krijgt het woord ook de betekenis van 'geschikte partij' (om mee te trouwen). Toussaint heeft aan deze betekenis gedacht, Hooft natuurlijk niet.

71 H. Riehm, 'Jaarboekjes voor 1850', *De Gids*, XIV (1850) i, 1-18 en 196-231, aldaar 207-208.

Riehm eindigt zijn lofzang met de woorden dat hij deze schets prefereert boven een schilderij. Niettemin is dat schilderij er ook gekomen. De Amsterdamse schilder Valentijn Bing schilderde in 1850 een stuk, getiteld 'Burgemeester Kies bij het ontdekken der verwonding zijner echtgenoot, naar aanleiding van het verhaal van Mej. Toussaint'.⁷²

Tot slot

Aan het begin van dit artikel vroeg ik me af waarom Brecht Proosten door Bakhuizen van den Brink wordt genoemd als exemplarische 'grootmoeder' in zijn schets van Amsterdam ten tijde van Vondels eerste optreden. Duidelijk is geworden dat hij haar naam ontleende aan een verhaal in Hoofts *Histoorien* over de Haarlemse burgemeester Kies. Het blijkt te gaan om twee anekdotes rond diens vrouw. In 1573 had zij een schotwond voor haar opvliegende echtgenoot verborgen gehouden omdat zij wist hoe gevaarlijk zijn woede kon zijn. Enkele jaren daarvoor had zij ook al haar moed getoond door haar zwangerschap te verbergen voor de schout die haar ervan verdacht haar man — een balling — in haar eigen huis te verstoppert. Zij was toen niet bang om tegenover de schout de draak te steken met de mogelijkheid dat zij zich als een eerloze vrouw had laten bezwangeren, en sprak daarbij de spreekwoordelijke woorden 'de weg gaat voorbij de deur,' een duidelijke toespeling op dubieus vaderschap. Daarmee kon dit verhaal in verband worden gebracht met de kwestie van vrouweneer in vroegmodern Nederland. Het heeft er alle schijn van dat de geschiedschrijver Hooft dit verhaal heeft opgetekend uit de mond van de directe nabestaanden van deze Brecht Proosten, en het verhaal zo heeft willen vertellen dat het accent kwam te liggen op haar bereidheid om af te zien van haar schaamte, en haar goede naam te offeren uit liefde voor haar man. Vanuit deze invalshoek zou haar verhaal niet alleen gezien kunnen worden als een illustratie van het autonome eerbeseft van vrouwen in vroegmodern Nederland, maar tevens als een indicatie voor de relatief vroege overgang hier te lande naar een 'schuldcultuur,' waarin het eigen geweten belangrijker is dan de reputatie. Voor alle duidelijkheid: we weten niet of Brecht Proosten daar zelf ook zo over dacht, want het is Hooft die er deze draai aan heeft gegeven. Dat neemt niet weg dat Florike Egmond gelijk heeft als zij stelt dat dergelijke begrippen veel te schematisch zijn voor het vangen van de complexiteit van historische ontwikkelingen. Opmerkelijk is bijvoorbeeld dat de gevangenneming van de zus van Brecht Proosten in ongeveer dezelfde tijd en door dezelfde schout, een affaire die veel beter is gedocumenteerd maar ook een veel smadelijker afloop kent, niet door Hooft wordt verteld. Dit familieverhaal had een minstens even grote retorische waarde, maar alleen ter onderstreping van de eerloosheid van schout Foppens en andere 'ketterjagers'; voor

⁷² Dit schilderij was te zien op de tentoonstelling in Amsterdam (augustus 1850) als nr. 27. Deze verwijzing vond ik bij H. Reeser, *De jeugdijaren van Anna Louise Geertruida Toussaint, 1821-1851* (Haarlem, 1962) 323, noot 162. Op het RKD vond ik bovendien dat dit schilderij ook in 1852 in Groningen is geweest. Het is frappant dat Verwoert in het aan Brecht Proosten gewijde lemma in zijn *Handwoordenboek der vaderlandsche geschiedenis* van 1851 deze nieuwe teneur in het verhaal over haar heldenmoed helemaal heeft overgenomen: het gaat alleen om de in stilte gedragen schotwond.

de familie zelf viel er weinig eer aan te behalen, want Geertuid was eerder zielig dan heroïsch. Waarschijnlijk was de familie daarom minder trots op dit verhaal: het was niet goed voor de familierепutatie.

Een andere vraag die werd gesteld betrof de historische kennis van rond 1837. Wisten de *Gids-lezers* iets af van Brecht Proosten en de andere vrouwennaam die Bakhuizen noemde, die van Lijsbeth Philips? Dit acht ik niet helemaal onwaarschijnlijk. Met name aan Brecht Proosten is vanaf 1827 regelmatig aandacht besteed als *exemplum* van een heldin die uitblonk in haar huwelijksrouw en daarmee een geschikt alternatief vormde voor Kenau, die steeds minder voldeed aan de idealen van vrouwelijkheid van die tijd. Pas na 1850 wordt het weer stil rond Brecht Proosten en raakt zij volkomen in de vergetelheid. Opmerkelijk zijn de loze aankondigingen van een aan haar heldenmoed gewijd lemma in twee biografische woordenboeken. Het blijft gissen, maar ik heb de indruk dat de samenstellers achteraf toch van mening waren dat haar verhaal te ingewikkeld, te oninteressant of te onkies was. Of het lezerspubliek anno 1837 inderdaad alle *ins and outs* van haar verdachte zwangerschap kende, is ten eerste de vraag. In een aantal van de aan haar gewijde publicaties werd het verhaal van haar huwelijksrouw alleen in bedekte termen verteld. Bakhuizen van den Brink mag dan wel gecharmeerd zijn geweest van de onverbloemde taal die Hooft haar liet spreken, ongetwijfeld omdat hij vond dat de nog rauwe beschaving van deze vroege representanten van de Hollandse burgerij daarmee zo fraai werd geëvoceerd, en wellicht ook omdat hij haar toespeling met het betaalde liefdesleven wel amusant vond, de meeste van zijn tijdgenoten hadden daar grote moeite mee. In sommige weergaves van haar heldenmoed werden er daarom doekjes om gewonden, in andere werd het verhaal van de zwangerschap toch verteld omdat de zeggingskracht ervan zo groot was. 'Onkiesheid' was in beide gevallen het sleutelwoord. Het is frappant dat uitgerekend Bakhuizens ex-verloofde Truitje Toussaint in 1849 een versie van het verhaal presenteerde waarin alle nadruk kwam te liggen op de met stilte gedragen schotwond: van een vrouw die er niet voor terugdeinsde om haar vrouweener op het spel te zetten, verwerd Brecht Proosten onder haar handen tot een gedweëe echtgenote die haar lot zijgend onderging naast haar man, louter uit onvoorwaardelijke huwelijksrouw. Die boodschap kan de trouweloze Bakhuizen niet zijn ontgaan.

En zo geeft iedere tijd zijn eigen accenten aan normen van vrouwelijkheid, aan eer en schande, en aan schaamte en schuld, ook al zijn er altijd lieden die zich daar niets aan gelegen laten liggen. Of Brecht Proosten zo iemand was, zullen we wel nooit achterhalen. Van Bakhuizen van den Brink weten we het wel zeker: vóór zijn huwelijk met Julie Simons lapte hij de conventies van zijn eigen tijd aan zijn laars, tot groot verdriet van zijn vrienden. Met zijn vlucht voor de schuldeisers maakte hij zijn onconventionele levensstijl zelfs helemaal publiek. Toch bleef zijn verloofde Truitje Toussaint hem trouw, hoe vernederend dit alles ook voor haar als bekende Nederlander geweest moet zijn. Pas toen Bakhuizen met een ander was getrouwd en ook zij een nieuwe partner had gevonden, kon zij haar 'Haarlemse Arria' schrijven, als een lofzang op de trouwe echtgenote Brecht Proosten en als een aanklacht tegen haar ex-verloofde Bakhuizen van den Brink.

'Geen Fries spot met zijn land'

Nationalisme, ironie en het *Oera Linda-boek**

GOFFE JENSMA

I

Ooit, midden in een lezing pakte de Engelse taalanalyticus George Moore — zoals bekend: de man van de *common sense*, de Oxford-geleerde die tegen de filosofisch idealisten van de negentiende eeuw heel nuchter had durven inbrengen dat treinen dan zeker ook alleen maar als ze stilstonden op stations wielen hadden¹ — zijn glas water van de kathedraal en stelde een filosofische vraag: 'is dit een glas water?' Praktisch, nuchter inzicht en de wil om tot een zuivere definitie te komen staan elkaar vaak in de weg. Precies ditzelfde geldt ook voor de vraag die in deze bijdrage een uitgangspunt is: wat is een Fries? Iedereen weet wat een Fries is, maar vraag een definitie en men komt in de knoei. Is een Fries iemand die in Friesland is geboren? Is hij iemand die Fries spreekt? Is hij iemand die van generaties her Fries bloed in zijn aderen heeft stromen? Moet hij aan al die kenmerken voldoen, of tenminste aan twee van de drie?

De definitorische moeilijkheden kunnen — op postmoderne manier — ook gemakkelijker worden opgelost. Een Fries is, zo heb ik Friezen zelf vaak horen zeggen, iemand die zich Fries voelt. Ergo: een mens is dus zo Fries als hij zich voelt. Men hoeft weer geen anti-postmodernist te zijn om vast te stellen, dat er desondanks toch wel wat ruimte zit tussen deze wil om een Fries te zijn en om er dan ook daadwerkelijk één te zijn. Over die ruimte gaat deze bijdrage en dan met name over wat er uit zo'n kier in de werkelijkheid aan opmerkenswaardigheden omhoog kan komen.

Deze ruimte heeft vele vormen. Het is bijvoorbeeld ook de ruimte tussen een auteur en zijn hoofdpersoon, de dichter en zijn alter ego en in een andere vorm en op een ander gebied is het ook de ruimte tussen de fictie van God en het geloof van de mens. Het is eveneens — en misschien wel vooral — de ruimte van de ironie, de ruimte tussen het ene zeggen en het andere bedoelen. Ik zal hier die ruimte in kaart brengen aan de hand van een enkel voorbeeld, het zogenaamde *Oera Linda-boek*. De geschiedenis van deze negentiende-eeuwse mystificatie is vol van ironie, die zich vooral op twee terreinen laat gelden: dat van de godsdienst en dat van het (Fries) nationalisme. De vraag is nu of er tussen die beide overeenkomsten kunnen worden vastgesteld.

Voor een antwoord kunnen we terecht bij de dichter-dominee François HaverSchmidt (1835-1894).² Hij was volgens sommigen hier te lande een van de meest uitgespro-

* Bewerkte tekst van een voordracht gehouden op het negenenveertigste Nederlands-Vlaams historisch congres te Maastricht (26 mei 2002). Over dit thema zal een uitvoerige dissertatie gepubliceerd worden. Zie mijn *De gemaskerde god. François HaverSchmidt en het Oera Linda-boek als moderne mythologie* (in voorbereiding).

1 B. Russell, *History of western philosophy and its connection with political and social circumstances from the earliest times to the present day* (Londen, 1974) 631.

2 Er is over HaverSchmidt in de loop der tijd veel geschreven. Ik volsta met het noemen van een aantal beeldbepalende monografieën: J. Dyserinck, *Fr. Haverschmidt (Piet Paaltjens)* (Schiedam, 1908); S. E. van Gilse, *De figuur François Haverschmidt* (Arnhem, 1955); E. A. Serrarens, *De dichter-predikant François Haverschmidt (Piet Paaltjens)* (Amsterdam, 1955); R. Nieuwenhuys, *De dominee en zijn worgengel. Van BMGN. 117(2002) afl. 3. 331-343*